

VỀ MỐI QUAN HỆ GIỮA NHU CẦU CỦA NGƯỜI ĐI LỄ CHÙA VÀ DỊCH VỤ BÁN ĐỒ LỄ

(qua khảo sát thực tế tại chùa Quán Sứ và chùa Hà ở Hà Nội)

HOÀNG THU HƯƠNG^(*)

Kể từ khi Đổi Mới đến nay, trên khắp cả nước người ta trùng tu, xây dựng nhiều chùa chiền. Vào ngày rằm, mồng một cũng như các dịp lễ Tết, cảnh chùa chiền tấp nập người tới lễ trở nên rất quen thuộc. *Liệu những người đi lễ chùa và việc thực hành nghi lễ của họ có tác động gì tới môi trường xung quanh không?* Khảo sát về người đi lễ chùa ở chùa Quán Sứ và chùa Hà cũng như hành vi thực hành nghi lễ của họ cho thấy nhu cầu sắm lễ của người đi lễ chùa có những tác động xã hội không nhỏ tới môi trường xung quanh. Một trong những tác động xã hội đó chính là sự nảy sinh loại hình dịch vụ bán đồ lễ. Những người đi lễ chùa ít nhiều đều có nhu cầu sắm lễ. Chính nhu cầu này làm nảy sinh các nhà cung cấp - đó chính là những người bán đồ lễ. Những người đi lễ chùa và những người bán đồ lễ có một mối quan hệ chặt chẽ với nhau. Tìm hiểu sự biến đổi trong hoạt động bán đồ lễ sẽ cho chúng ta hiểu được phần nào sự biến đổi về nhu cầu cũng như cách thực hành nghi lễ của những người đi lễ chùa.

Sự gắn bó chặt chẽ của hoạt động bán đồ lễ và người đi lễ chùa biểu hiện rõ nét ở vị trí của các quầy bán đồ lễ. Chùa

Quán Sứ nằm trên đoạn phố Quán Sứ giữa giao điểm của phố này với phố Lý Thường Kiệt và phố Trần Hưng Đạo. Những hàng bán đồ lễ cũng tập trung xung quanh cổng chùa Quán Sứ trên đoạn phố này, và chủ yếu nằm trong bán kính 30 - 40 mét trước cổng chùa. Chùa Hà nằm trên phố Chùa Hà và các cửa hàng bán đồ lễ cũng ở trên phố này, tuy nhiên, các quầy bán đồ lễ tập trung nhất vào đoạn phố cách chùa Hà khoảng 70-80 mét. Những hàng bán đồ lễ thường tập trung ở những vị trí dễ tiếp cận được với những người đi lễ.

Quan sát hoạt động của những hàng bán đồ lễ xung quanh chùa Hà và chùa Quán Sứ cho thấy có 2 loại quầy hàng phục vụ nhu cầu của người đi lễ chùa. Loại thứ nhất là các quầy hàng có đăng kí kinh doanh, có vị trí cố định, có nhiều loại mặt hàng khác nhau phục vụ người đi chùa và bán hàng quanh năm. Loại thứ hai là các quầy hàng bán đồ lễ không chính thức, không có đăng kí kinh doanh, chỉ xuất hiện vào những thời điểm có đông người đi lễ chùa.

*. NCS, Khoa Xã hội học, Trường ĐHKHXH&NV, Đại học Quốc gia Hà Nội.

Về các quầy bán đồ lễ chính thức:
 Ngay sát cổng phụ của chùa Quán Sứ là **Cửa hàng phục vụ tín ngưỡng và văn hóa** của Trung ương Giáo hội Phật giáo Việt Nam. Tại cửa hàng này, đối tượng phục vụ chủ yếu là các tăng, ni và Phật tử cũng như quần chúng tín đồ có nhu cầu tìm hiểu đạo Phật, chẳng hạn như các loại kinh sách Phật giáo, băng, đĩa tụng kinh, tràng hạt, tượng Phật, các loại sách liên quan tới cách thức thờ cúng, sách bói toán, đồ thờ cúng, tranh ảnh, quần áo phục vụ người đi lễ, v.v... Đối diện cổng chùa Quán Sứ, có 6 cửa hàng bán các mặt hàng này.

Xung quanh chùa Hà có 14 quầy hàng bán đồ lễ chính thức, trong đó có 11 quầy nằm ở đường đối diện với chùa và cách chùa trong khoảng từ 5 - 50 mét. Đây là những kiốt có diện tích khoảng 5-6 m² với khoảng 2,5 - 3 mét mặt tiền. Còn 3 quầy ở cùng hướng với chùa Hà là những quầy hàng ở trước mặt tiền nhà của các hộ gia đình. Diện tích các quầy hàng này phụ thuộc vào diện tích mặt tiền của các hộ gia đình. Khác với các quầy hàng bán đồ lễ chính thức ở chùa Quán Sứ, những quầy hàng chính thức ở đây không hề có biển hiệu riêng. Mặt hàng của những quầy này tương đối giống nhau, chủ yếu bán hương, hoa, các loại vàng mã, bánh kẹo, nến, các loại hoa quả, nước ngọt, bia, rượu, trứng và một số hàng bán đồ lễ mặn khác như bánh chưng, giò, chả (vào những dịp gần Tết).

Có sự khác biệt về số lượng cũng như

tính chất của các quầy bán đồ lễ chính thức ở hai chùa. Nếu như các quầy hàng bán đồ lễ ở xung quanh chùa Quán Sứ chủ yếu phục vụ nhu cầu tìm hiểu và thực hành nghi lễ Phật giáo cho các Phật tử, còn các loại đồ lễ phổ biến dành cho người đi lễ chùa ít được bán ở đây thì các quầy hàng bán đồ lễ chính thức xung quanh chùa Hà lại chủ yếu bán các loại đồ lễ phổ biến cho người đi lễ chùa. Những kinh sách của Phật giáo và những sách hướng dẫn thực hành nghi lễ hầu như không được bán ở các quầy hàng chính thức xung quanh chùa Hà. Như vậy, sự khác biệt giữa đặc điểm người đi lễ chùa Hà và chùa Quán Sứ đã dẫn đến sự khác biệt trong dịch vụ bán đồ lễ nảy sinh xung quanh mỗi chùa.

Về các quầy bán đồ lễ không chính thức:

Hoạt động đi lễ chùa vốn có tính thời điểm do đó hoạt động bán đồ lễ cũng mang tính thời điểm. Tính thời điểm của hoạt động bán đồ lễ biểu hiện rõ rệt nhất ở sự xuất hiện của những quầy hàng bán đồ lễ không chính thức.

Những quầy hàng này thường xuất hiện vào các ngày sóc, vọng, trước và sau đó một vài ngày, vào những ngày lễ quan trọng trong năm hoặc ngày lễ theo quy định của đạo Phật, vào dịp đầu năm và cuối năm. *Nói tóm lại, những quầy hàng này xuất hiện theo nhu cầu của người đi lễ chùa. Vào những thời điểm có đông người đi lễ chùa thì những quầy hàng này sẽ xuất hiện.*

BẢNG: Kết quả quan sát số lượng các quầy bán đồ lễ không chính thức ở chùa Quán Sứ và chùa Hà

STT	Thời điểm quan sát		Số lượng quầy bán đồ lễ ở chùa Quán Sứ	Số lượng quầy bán đồ lễ ở chùa Hà
	Dương lịch	Âm lịch		
1	10/4/2004	9/3	4	2
2	18/6/2004	1/5	16	10
3	28/9/2004	1/9	16	13
4	8/1/2005	29/11	12	9
5	20/2/2005	12/1	9	8
6	23/2/2005	15/1	22	21
7	8/5/2005	1/4	16	16
8	22/5/2005	15/4	16	15

Qua kết quả quan sát số lượng các quầy bán đồ lễ không chính thức ở hai chùa, tôi nhận thấy rằng số lượng các quầy này thay đổi theo các thời điểm khác nhau. Cảnh cổng chùa Quán Sứ thường xuyên có 4 - 6 người bán hàng đồ lễ không chính thức, còn ở chùa Hà là khoảng 2-3 quầy. Mặc dù đây là những quầy hàng không chính thức, nhưng hầu như ngày nào những người bán hàng cũng có một mẹt hàng nhỏ ở gần mỗi chùa. Tới gần những ngày rằm, mồng một số lượng quầy hàng này tăng lên và có khoảng từ 9-12 quầy ở chùa Quán Sứ và khoảng 8-15 quầy ở chùa Hà. Vào những dịp đặc biệt như rằm tháng giêng – theo quan niệm của dân gian thì “cúng giỗ quanh năm không bằng ngày rằm tháng giêng” nên để phục vụ nhu cầu của người đi lễ, số lượng quầy bán đồ lễ không chính thức tăng lên rất nhiều, chẳng hạn như vào rằm tháng giêng (2005) ở chùa Quán Sứ có 22 quầy, trong đó có 6 hàng gánh rong còn ở chùa Hà có 19 quầy bán hàng không chính thức và có 8 quầy gánh rong.

Như vậy, số lượng các quầy hàng không chính thức luôn thay đổi theo các thời điểm khác nhau và số quầy hàng này đông nhất vào ngày rằm hoặc mồng một.

Về mặt vị trí, những quầy hàng không chính thức thường không có vị trí cố định nhưng đó là vị trí tương đối ổn định.

Dường như ở xung quanh chùa Quán Sứ, có một sự thỏa thuận ngầm giữa những người bán hàng không chính thức về vị trí của họ. Có một sự phân loại vị trí giữa những quầy hàng này: *loại vị trí thuận lợi nhất* dành cho những quầy hàng xuất hiện thường xuyên ở chùa Quán Sứ. Vị trí này tương đối cố định ngay cạnh cổng chùa. *Loại vị trí thứ hai - tương đối thuận lợi* dành cho những quầy hàng xuất hiện tương đối thường xuyên, tức là xuất hiện vào các thời điểm xung quanh ngày rằm, mồng một. Đó cũng là những vị trí tương đối cố định nhưng xa cổng chùa hơn so với loại quầy hàng thứ nhất. *Loại vị trí thứ ba - ít thuận lợi cho việc buôn bán* dành cho những quầy hàng chỉ xuất hiện vào thời điểm nhất định nào đó khi có đông người đi lễ chùa. Những quầy này thường là các gánh hàng rong hoặc một mẹt hàng nhỏ, không có vị trí cố định, hay di chuyển và ở khá xa cổng chùa.

Trong khi đó, vị trí các quầy hàng không chính thức ở xung quanh chùa Hà lại tương đối khác. Các quầy hàng không

chính thức phân bố rải rác dọc tuyến phố chùa Hà. Những quầy này có đặc điểm là chỉ xuất hiện vào những dịp xung quanh ngày rằm, mồng một và để tiện cho việc tiếp xúc với khách hàng, những người bán hàng thường bày hàng ngay sát lòng đường để người đi lễ chùa có thể dừng xe và mua ngay được. Do đó, khoảng không gian mà họ thường chiếm dụng không chỉ trên vỉa hè mà còn cả dưới lòng đường, nên việc mua bán ở những quầy hàng này thường xuyên gây cản trở giao thông. Ngoài ra, trong năm 2005 đã quan sát thấy sự xuất hiện của những gánh hàng rong bán đồ lễ, những người gánh hàng rong này thường tiện đâu thì dừng đó dọc phố chùa Hà, đôi khi cách khá xa cổng chùa và họ thường dừng ngay dưới lòng đường.

Về mặt hàng đồ lễ: xét về số lượng thì những quầy hàng này có ít mặt hàng đồ lễ hơn so với các cửa hàng có đăng kí kinh doanh chính thức. Các chủ những quầy hàng này thường bán chuyên một số mặt hàng nhất định và lượng hàng của họ thay đổi tùy theo từng thời điểm.

Vào những ngày thường trong tháng, hầu hết các quầy bán đồ lễ ở cả hai chùa đều không bán hoa, nhưng trong những ngày gần ngày rằm và mồng một, hoặc các dịp lễ, Tết, hoa được bày bán phổ biến ở các quầy hàng, đặc biệt là các quầy không chính thức ở chùa Quán Sứ và quầy chính thức ở chùa Hà.

Cơ cấu các loại mặt hàng đồ lễ của những quầy hàng ở xung quanh mỗi chùa tương đối giống nhau. Các quầy hàng bán đồ lễ không chính thức xuất hiện thường xuyên ở chùa Quán Sứ thường bán: hương, tiền âm phủ, vàng mã, oản, nến, các loại bánh kẹo, sách thờ cúng, sách bói

toán, số, tràng hạt, áo nâu, lịch Phật giáo,... Vào ngày rằm, mồng một các quầy này bán thêm hoa, quả hoặc xôi. Vào dịp Tết, họ còn bán các loại vàng mã khác như cành vàng, cành ngọc. Còn các quầy hàng không chính thức có tính thời điểm ở xung quanh chùa Quán Sứ thường chỉ bán: hương, tiền âm phủ.

Trong khi đó, các quầy bán đồ lễ chính thức ở chùa Hà cũng có cơ cấu mặt hàng tương đối giống với cơ cấu mặt hàng của những quầy bán đồ lễ không chính thức thường xuyên xuất hiện ở chùa Quán Sứ như: hương, tiền âm phủ, vàng mã, oản, nến, các loại bánh kẹo, ngoài ra còn có cả rượu, trứng, bánh chưng, bánh cốm, giò hoặc chả, thuốc lá... Những quầy bán đồ lễ chính thức ở chùa Hà không bán các loại sách bói toán hay cúng lễ và số (vì xung quanh chùa Hà có một đội ngũ viết số "chuyên nghiệp"). Cũng tương tự như những quầy bán đồ lễ không chính thức có tính thời điểm ở chùa Quán Sứ, loại quầy đồ lễ này ở xung quanh chùa Hà cũng chỉ bán hương và tiền âm phủ, vàng mã.

Qua quá trình quan sát về cơ cấu đồ lễ được bán xung quanh chùa Quán Sứ và chùa Hà, tôi nhận thấy rằng trong 3 năm gần đây, sự thay đổi nhu cầu về loại đồ lễ của người đi lễ chùa Quán Sứ thể hiện rõ ràng hơn so với nhu cầu về loại đồ lễ của người đi lễ ở chùa Hà. Điều này thể hiện ở sự thay đổi về cơ cấu mặt hàng đồ lễ ở xung quanh chùa Quán Sứ.

Vào thời điểm quan sát ngày 15/5/2003, không thấy những quầy bán đồ lễ xung quanh chùa Quán Sứ có bán những túi thuốc lá nhỏ. Nhưng tới thời điểm quan sát ngày 26/9/2003 đã thấy sự xuất hiện của những túi thuốc lá gồm 5

điều được bọc cẩn thận trong 1 túi nilon nhỏ ở 1 quây bán đồ lễ không chính thức. Thuốc lá là loại đồ lễ thường không được dùng trong chùa, đặc biệt ở ban Tam Bảo mà chỉ xuất hiện trong các ban thờ tại đền hoặc phủ.

Nhu cầu về tiền lễ của người đi lễ chùa là rất cao nên xung quanh chùa Hà, tôi đã thấy sự xuất hiện của dịch vụ đổi tiền lễ ngay từ lần đầu quan sát ở đây (20/10/2002). Tuy nhiên, vào khoảng từ năm 2004, dịch vụ đổi tiền lễ chính thức phát triển khá phổ biến ở xung quanh chùa Hà. Một số quây bán đồ lễ phi chính thức đã bày những hòm tiền lễ như bày những đồ lễ khác và đề các tấm biển “Đổi tiền mới” để thu hút người đi lễ có nhu cầu đổi tiền. Trong khi đó, ở xung quanh chùa Quán Sứ vào thời điểm quan sát ngày 2/4/2003: dịch vụ đổi tiền lễ chưa xuất hiện ở đây.

Tuy nhiên, tới thời điểm quan sát ngày 18/6/2004 (ngày 1/5 âm lịch): trong số 16 quây hàng bán đồ lễ xung quanh chùa Quán Sứ đã có 1 quây hàng bày “*tiền lễ*”. Điều này đã đánh dấu sự xuất hiện của dịch vụ đổi tiền lễ trước cổng chùa Quán Sứ. Hiện nay, ở xung quanh chùa Quán Sứ có khoảng 2 quây bán đồ lễ không chính thức bày tiền lễ công khai như các loại đồ lễ khác trên sạp hàng của họ. Ngoài ra, cũng có một số người bán đồ lễ khác cũng có đổi tiền cho những người đi lễ có nhu cầu nhưng họ không bày tiền lễ công khai trên sạp hàng của mình.

Những thay đổi trong cơ cấu mặt hàng đồ lễ của những quây hàng không chính thức trước cổng chùa Quán Sứ đã cho thấy sự thay đổi trong nhu cầu của người đi lễ chùa. Chùa Quán Sứ là trụ sở của Trung ương Giáo hội Phật giáo Việt Nam. Cũng tại đây có rất nhiều sách hướng dẫn thực hành nghi lễ và một đội ngũ các nhà tu hành thường xuyên hướng dẫn Phật tử và người đi lễ chùa hiểu về đạo Phật và thực hành nghi lễ. Theo hướng dẫn thực hành nghi lễ của Thượng tọa Thích Thanh Duệ thì người đi lễ chùa chỉ nên sắm các lễ chay, không nên sắm sửa vàng mã, tiền âm phủ và tiền thật. Tuy nhiên, dường như thói quen thực hành nghi lễ ở đền, phủ đã ảnh hưởng tới hành vi chuẩn bị đồ lễ của người đi lễ chùa. Sự xuất hiện của những mặt hàng đồ lễ này trước cổng chùa Quán Sứ như các gói thuốc lá, tiền lễ đã ghi nhận sự thâm nhập dần dần của những đồ lễ vốn thường được dùng ở đền, phủ vào trong chùa.

Như vậy, có một mối liên hệ chặt chẽ giữa nhu cầu của người đi lễ chùa và dịch vụ bán đồ lễ. Đi lễ chùa là hoạt động có tính thời điểm nên dịch vụ bán đồ lễ cũng có tính thời điểm. Tính thời điểm của loại hình dịch vụ này không những thể hiện ở sự xuất hiện của nó mà còn thể hiện ở cả số lượng các loại mặt hàng đồ lễ được bán trong mỗi thời điểm khác nhau. Tuy nhiên sự khác biệt giữa những nhu cầu của người đi lễ chùa Hà và người đi lễ chùa Quán Sứ đã dẫn tới sự khác biệt trong loại hình dịch vụ này ở hai chùa nói trên./